

Alevi-Bektaşı şiirinde Zıtlıkların Birliği: İman ve İnançsızlık

Muhammet Faruk EKİCİ¹

Öz

İslam'da birbirine karşıt anlamları ifade eden küfür ve iman kavramları, Alevi-Bektaşı şiirinde bir bütünün parçaları olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki bu şiirlerde küfrün imana dönüştüğünü bile görmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı, Alevi-Bektaşı şiir geleneğinde "küfrün iman olması" paradoksunun tasavvufi, kültürel ve edebî boyutlarını analiz etmektir. Makalede, Alevi-Bektaşı şiirinde "küfrün imana dönüşmesi" konusu tasavvufi, kültürel ve edebî yönleriyle ele alınmıştır. Bu çerçevede, küfür ve iman kavramlarına yeni anlamların nasıl kazandırıldığı tasavvufi düşüncenin temel kavramları olan vahdet-i vücud, zıtların birliği ve batını yorum geleneği çerçevesinde açıklanmıştır. Alevi-Bektaşı şiirinde küfrün imana dönüşmesi şah Hatayi, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal ve Virani gibi Alevi-Bektaşı şairlerinin şiirleri üzerinde gösterilmiştir. Çalışmada, literatür taraması yöntemi kullanılarak küfür ve iman kavramlarının geçtiği şiirler tespit edilmiştir. İslami gelenekteki küfür ve iman ayrımı, tasavvufta bu kavramların nasıl bütünleştiği ve Alevi-Bektaşı şiirinde nasıl yorumlandığı karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Değerlendirmeler, klasik İslam düşüncesi ve tasavvufun temel öğretileri çerçevesinde yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Alevi-Bektaşı şiirinde küfrün iman olması konusunun bireyin içsel dönüşümünü ve hakikate ulaşma sürecini simgelediği görölmüştür. Bu yaklaşım, inancın dışsal ritüellerden öte derin bir manevi yolculukla tamamlandığını göstermektedir. Çalışma, Alevi-Bektaşı şiirindeki derin tasavvufi yapıyı keşfedip anlamaya katkı sağlamayı; halk bilimine ve tasavvufa dair bilimsel çalışmalar için yeni perspektifler kazandırmayı da amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halk Bilimi, Alevi-Bektaşı şiiri, İman, İnançsızlık, Tasavvuf

The Unity of Opposites in Alevi-Bektashi Poetry: Faith and Unbelief

Abstract

In the Alevi-Bektashi poetic tradition, the concepts of kufr (disbelief) and iman (faith), which are treated as stark opposites in orthodox Islam, are uniquely reinterpreted as interconnected parts of a single whole. Within this framework, it is even possible to witness the profound paradox of disbelief transforming into faith. The aim of this study is to analyze the mystical, cultural and literary dimensions of the paradox of "disbelief as faith" in Alevi-Bektashi poetry tradition. In this context, it investigates how these concepts are semantically redefined through foundational Sufi principles like wahdat al-wujud (the unity of being), the unity of opposites, and the established tradition of esoteric (bâtinî) interpretation. Using a literature review and comparative analysis based on classical Islamic and Sufi thought, this theme is demonstrated through the works of prominent Alevi-Bektashi poets such as şah Hatayi, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, and Virani. The research concludes that in Alevi-Bektashi thought, the "disbelief becoming faith" motif is symbolic, representing an individual's deep internal transformation and their arduous journey toward ultimate truth. This mystical approach emphasizes that true faith is a profound spiritual pilgrimage that transcends prescribed external rituals, highlighting a journey completed through deep inner meaning.

Keywords: Folklore, Alevi-Bektashi Poetry, Faith, Unbelief, Mysticism

Atıf İçin / Please Cite As:

Ekici, M. F. (2025). Alevi-Bektaşı şiirinde zıtlıkların birliği: İman ve inançsızlık. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (4), 1363-1377. doi:10.33206/mjss.1711836

Geliş Tarihi / Received Date: 02.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.08.2025

¹ Öğr. Gör. Dr. - Munzur Üniversitesi TÖMER, mfarukekici@munzur.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6320-2679

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Alevi-Bektaşî şiir geleneğinde “küfrün iman olması” paradoksunun tasavvufi, kültürel ve edebî boyutlarını analiz etmektir. Bu paradoks, zahiri şeriat anlayışıyla batını tasavvufi yorum arasındaki gerilimi açıkça ortaya koymakta ve Alevi-Bektaşî inancının özgünlüğünü gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla çalışma, söz konusu zıtlığın sadece dinî bir kavram olmaktan öte, Alevi-Bektaşî kimliğinin ve direnişinin edebî bir ifadesi olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koyacaktır.

Alevi-Bektaşilikte Hz. Ali'ye olan sevgi ve bağlılık, dört kapı kırk makamı bilmek, insanı sevip onu her yönüyle hoş görmek, toplumsal kurallara uymak inancın temel esaslarından bazılarıdır. Alevi-Bektaşî inancı, muhtevasında bulundurduğu inanç sisteminin yanında kapsamlı bir tasavvufi yapıya da sahiptir. Aleviliğin tasavvufi boyutu, ona salt bir inanç sistemi olmanın ötesinde varlığın birliğine (vahdet-i vücud) dayalı bir felsefi yorum kazandırmıştır. Bu yorum, zahiri anlamların ötesinde, batını bir hakikat arayışını savunmaktadır. M. Saffet Sarıkaya'ya göre Alevilik-Bektaşiliğin ontolojik tasavvufi kabulleri varlığın birliği felsefesini içermektedir (2017, s. 9). Bu felsefeye göre evren ve insan, Tanrı'nın birer tecellisi olarak görülmektedir. Dolayısıyla Alevi-Bektaşî düşüncesinde insana büyük bir değer atfedilmektedir. Yunus Aydoğdu ve Fatih Tekin'e göre Alevilik bu yönüyle, katı şeriat kurallarından ziyade mistik öğretilere, tasavvufa ve Bektaşî tarikatının etkisine daha açık bir yapı arz etmektedir (2024, s. 82). Bu tasavvufi yapı sayesinde inanç, ritüellere ve sembolik ifadelerle de yansımıştır. Hem muhtevasındaki sistem hem de söz konusu tasavvufi yapısı ile Alevilik, yüzyıllar boyunca şiirden nefese, deyişten duaya kadar pek çok edebî eserin ilham kaynağı olmuş; böylece kendine özgü ve zengin bir edebî literatür oluşturmuştur.

Alevi-Bektaşî edebiyatında daha çok Aleviliğe mensup bireylerin inançları, ritüelleri, sözlü gelenekleri konu edilmiştir. Şiir türünün ön planda olduğu bu edebiyat zengin bir içeriğe sahiptir. Bu şiirler ahlaki ilkelerin, kültürel değerlerin ve inanca dair her şeyin topluma aktarılmasında bir araç işlevi görmüştür. Kozikoğlu'nun da belirttiği gibi Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal ve Kemterî gibi önemli şairler, bu edebî geleneğe eserlerinde Alevi-Bektaşî temalarına yer vererek katkıda bulunmuşlardır (2023, s. 1). Sözlü gelenekten beslenen bu zengin edebî geleneğin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla Alevi-Bektaşî klasiklerini derleme ve yayımlama çabaları mevcuttur (İbrahimoglu, 2023, s. 310). Bu çabalar neticesinde pek çok antoloji ve külliyat ortaya konulmuştur. Bu çerçevede İsmail Özmen'in çok ciltli “Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi” (1998), Cahit Öztelli'nin “Bektaşî Gülleri / Bektaşî-Alevi Şiirleri Antolojisi” (1973), Abdülbaki Gölpınarlı'nın “Alevi-Bektaşî Nefesleri” (1992) gibi önemli çalışmalar ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yürütülen “Alevi-Bektaşî Klasikleri” serisi gibi önemli yayınlar zikredilebilir. Alevi-Bektaşî edebiyatı kapsamlı olması ve kültürel zenginliği içermesi yönüyle Türk edebiyatında büyük öneme sahiptir. Özellikle yakın zamanlarda artan akademik çalışmalar da bunu göstermektedir. Bu edebiyatı oluşturan birçok edebî ürün mevcuttur. Bunlar içerisinde deyişlerden nefeslere, mersiyelerden menkıbelere, duvazdehlere kadar geniş bir şiir türü kadrosu bulunmaktadır. Bu zengin yelpazenin önemli bir bölümünü ise sözlü geleneğin taşıyıcısı olan şiirler oluşturmaktadır. Alevi-Bektaşî şiirinde Alevi-Bektaşiliğin öğretileri, kuralları, mensuplarının duygu ve düşünceleri konu edilmiştir. Bunlarla birlikte küfrün imana dönüşmesini konu alan şiirler de mevcuttur.

Küfür ve iman kavramları, İslam düşüncesinde birbirine zıt duruşları ifade etmektedir. Akıl çerçevesinde samimi kabulü temele alan iman, bilişsel ve varoluşsal boyutları da içeren gerçeğin yürekten onaylanmasıdır (Esen, 2008). Buna karşılık küfür ise, Tanrı'nın varlığının ve öğretilerinin reddedilmesidir. Bu durumun genellikle ölümden sonraki yaşamda ciddi sonuçlara yol açacağına inanılmaktadır (Siregar, 2023). Küfür ve iman kavramları, ilahi olanı anlamaya dair içsel yolculuğu vurgulayan bir kararsızlık çerçevesinde kişisel deneyim merceğinden yorumlanmıştır. Bu gelenek, genellikle dogmatik yorumların ötesine geçerek inancın öznel deneyimine değer verildiğini göstermektedir. Bu anlayış çerçevesinde oluşan ve gelişen edebiyatta küfür ve iman kavramlarına sık sık yer verilmiştir. Hatta küfrün imana dönüşmesini konu edinen şiirler de bulunmaktadır. Bu çalışmada da Alevi-Bektaşî edebiyatında küfrün imana dönüştüğünü ve tasavvufi düşüncenin küfür ve iman ilişkisini nasıl şekillendirdiğini gösteren şiirler değerlendirilecektir. Çalışmada ozanlardan Şah Hatayi, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal ve Virani'nin bazı şiirleri ele alınacaktır. Bu kapsamda çalışmada şu sorulara cevap aranacaktır:

Küfür ve iman arasındaki ilişki Alevi-Bektaşî şiirlerinde nasıl işlenmiştir?

Ozanlardan Şah Hatayi, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal ve Virani'nin şiirlerinde küfür-iman ilişkisi nasıl ele alınmıştır?

Amentü duası ve İslami iman anlayışı bu bağlamda yorumlanabilir mi?

1. Alevi-Bektaşı şiirinde Küfrün İmana Dönüşmesinin Felsefi ve Edebi Bağlamı

Küfrün imana dönüşmesi fikrinin anlaşılabilmesi için İşlam'da, tasavvufta küfür ve iman kavramlarının ne anlam ifade ettiği bilinmelidir.

İşlam terminolojisinde küfür ve iman kavramları, İşlam düşüncesinin temel unsurları olarak ifade edilmiştir. Küfür kavramının anlamı, Allah'ın varlığını ve birliğini ink r etmek veya İşlam'ın temel inanç esaslarını reddetmektir (Izutsu, 2017, s. 15). İman kavramının anlamı ise Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere inanmaktır (Wensinck, 1965, s. 23). Fıkıhta ve kelimada küfür ile iman ayırımına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet  limleri genellikle imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar olarak tanımlarken ameli imanın bir parçası olarak görmemişlerdir ( zcan, 2000, s. 216). Buna karşılık, Hariciler gibi bazı gruplar ameli de imanın bir parçası saymış ve büyük günah işleyenleri kâfir olarak nitelendirmişlerdir (Watt, 2015, s. 7). Mu'tezile iman ve küfür arasında "el-menzile beyne'l-menzileteyn" (iki konum arası konum) fikrini ortaya atmıştır (Çelebi, 2006, s. 232). Fıkıh  limleri, küfür-iman ayırımını daha çok hukuki bakımdan ele almışlardır. Örneğin, bir kişinin mürted (dinden dönen) sayılması için hangi sözlerin veya davranışların küfür sayılacağı konusunda ayrıntılı tartışmalar yapmışlardır (Aydın, 2003, s. 54). Dolayısıyla küfür ve iman kavramları anlamları çerçevesinde İşlam kesimlerince düşüncelere, davranışlara, durumlara yansımıştır. İki kavramın arasındaki ilişki bir dönüşümle sonuçlanmıştır ki bu dönüşüm de Amentü duası ile ilişkilendirilebilir.

Amentü'de belirtilen altı iman şartı arasında, zıtlıkların birliği ve dönüşümü konusunun vurgulandığı olgu, "kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmak"tır (ve-l-kaderi, hayrih  ve şerrih  mina'll hi te' l ) (Yavuz, 1991, s. 28). Bu, evrendeki en temel zıtlıklardan olan iyi ve kötünün, aynı ilahi irade ve kudretin birer tecellisi olduğunu kabul etmektir. Bu olgu, Allah'ın z tında zıtlıkları birleştiren sırrın bir yansımasıdır. Nitekim O, hem Celal sıfatıyla tecelli eden Kahhar, hem de Cemal sıfatıyla tecelli eden Latif'tir. Mutlak karşıtlıklar olarak görünen hayır ve şerrin aynı kaynaktan geldiğini ikrar etmek, görünürdeki küfür hâlinin de ilahi irade ve hikmetten bağımsız olmadığını, dolayısıyla bir imana dönüşme potansiyeline sahip olduğunu yansıtmaktadır. İşte bu çerçevede tasavvufi düşüncede özellikle de Alevi-Bektaşı şiirinde küfür ve iman katı zıtlıklar olmaktan çıkıp bir hakikat yolculuğunun önemli aşamaları olarak görülmesi sağlanmıştır.

İşlamiyet'in temel esaslarının özetlendiği önemli bir dua olan Amentü duası, imanın şartlarını içermektedir: Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe ve kadere inanmak (Yazır, 2015, s. 78). Bunlar Kur'an-ı Kerim'de (Bakara Suresi, 2:285 de belirtilmiştir). İman kavramı İşlamiyet'e göre kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelle tamamlanan bir süreçtir (Topaloğlu, 2000, s. 212). İman kavramının anlaşılması için Kur'an-ı Kerim temel kaynak olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Enfal Suresi 8:2'de şöyle buyrulmaktadır: "Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır ve yalnız Rablerine tevekkül ederler" (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011, s. 177). İman kavramı Kur'an-ı Kerim'de, Allah'a teslimiyet ve derin bir kalbi bağlılık şeklinde tanımlanmıştır. Tasavvufta ise söz Allah'a olan bağlılık, vahdet-i vücut ve zıtların birliği kavramları ile tanımlanmaktadır.

Tasavvuftaki vahdet-i vücut ve zıtların birliği anlayışı, evrenin ve varlığın birliğine zıt görünen kavramların aslında bir bütünün parçaları olduğu düşüncesini ifade etmektedir. Bu anlayış, İşlam tasavvufunun temel kavramlarından biridir. Özellikle İbn Arabi'nin  ğretlerinde bu anlayışın sıklıkla yer aldığı söylenebilir (Demirli, 2013, s. 45). Vahdet-i vücut, Allah'ın varlığının her şeyi kapsadığı ve her şeyin O'nun tecellisi olduğu düşüncesini temel almaktadır. Bu görüş, görünen çokluğun aslında tek bir hakikatin farklı yansımaları olduğunu savunmaktadır (Chittick, 2018, s. 87). İbn Arabi'ye göre, "Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır. O'ndan başka varlık yoktur" (İbn Arabi, 2006, s. 23). Zıtlıkların aslında bir bütünün tamamlayıcı parçaları olduğu düşüncesi Gölpınarlı'nın belirttiğine göre Mevlana'nın eserlerinde de sıkça yer almıştır. Mevlana'nın "Zıtlar zıtlarıyla bilinir" sözü buna örnektir. Bu söz karşıtlıkların birbirini tamamladığını ve anlamlı kıldığını belirtmektedir (2000, s. 112). Vahdet-i vücut anlayışı, zıtların birliği anlayışı ile bağlantılıdır. Çünkü tüm zıtlıklar aslında tek bir kaynaktan gelmiş ve o kaynağa dönecektir (Izutsu, 2005, s. 203). Zıtlıkların birliği anlayışı ile küfür ve iman kavramları arasındaki ilişkiye, hatta küfrün imana dönüşmesi düşüncesine açıklık getirilebilir.

K f rden imana geçiş, tasavvufi düşüncede bir hakikat yolculuğu olarak görülür. Bu yolculuk, kişinin cehalet karanlığından bilgi ve marifet aydınlığına doğru ilerlemesini temsil eder (Nasr, 2013, s. 156). İbn Arabi'ye göre, küfrün imana dönüşmesi insanın kendi hakikatini keşfetme sürecidir (Affifi, 2009, s. 201). Bu süreçte kişi, zahirî anlamdan batını anlama, şekilden  ze doğru bir yolculuk yapar. Mevl na,

Mesnevi'sinde bu yolculuğu şöyle ifade etmektedir: “Dün akıllıydım, dünyayı değiştirmek istedim. Bugün ise bilgeyim, kendimi değiştiriyorum” (2004, s. 78). Bu ifade, kişinin iç dünyasında yaşadığı dönüşümü ve hakikate ulaşma çabasını yansıtmaktadır. Gazali, “İhyâ-u Ulûmî'd-Dîn” adlı eserinde, imanın mertebeleri olduğunu ve kişinin sürekli bir yükseliş halinde olması gerektiğini vurgulamıştır (Gazali, 1993, s. 345). Bu yaklaşım, küfürden imana geçişin statik bir durum olmadığını dinamik bir süreç olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak küfürden imana geçiş, insanın kendini ve hakikati keşfetme yolculuğudur. Bu yolculuk, zıtlıkların ötesine geçerek varlığın birliğini idrak etme ve ilahi hakikate ulaşma çabasıdır. İşte Alevi-Bektaşilik çerçevesinde oluşup gelişen edebiyattaki şiirlerde de insanın kendini ve hakikati keşfetme yolculuğu küfürden imana geçiş ile sembolize edilmiştir. Alevi-Bektaşî şiirinde küfrü imana dönüştürmenin felsefi ve edebî bağlamını tasavvuf ilkeleri, kültürel çeşitlilik ve şiirin manevi bir araç olarak kullanılması oluşturmaktadır. Söz konusu dönüşüm, ayrıca bireyin manevi yolculuğunda yaşadığı içsel dönüşümün bir yansımasıdır. Alevi-Bektaşilikte küfrün imana dönüşmesi, bireylerin asıl gerçeğe ulaşma arzusunun sonucunda yaşadığı hem zihinsel hem de ruhsal değişimin bir ifadesidir. Burada önemli olan, sözlerin zahiri anlamlarından öte onların taşıdığı tasavvufi anlamları fark edebilmektir. Küfür, Dört Kapı Kırk Makam olgusundaki “Hakikat” kapısının geçilmesiyle imana dönüşür.

Hakikat kapısı, bütün ikiliklerin ortadan kalktığı bir birlik makamıdır. Bu aşamaya eren Hakikat ehli, toprağın çirkinliği yok edip güzelleştirmesi gibi, küfrü imana çevirme gücüne erişir. Bu durum, Alevi erenlerinin sıkça ifade ettiği “küfür içindeki iman” sırrının tecellisidir. Hakikat ehli, küfürle örtülmüş gönüllerdeki imanı bularak onu ihya eder ve kalpleri iman hakikatleriyle doldurur (Özdemir, 2020, s. 276-277). Nitekim Azbî'nin “Nidâ-yı irca'iden hisse aldım / Hakikat ehline küfr ü îmân bir” beytinde ifade edildiği gibi, hakikat kapısından geçenler için küfür ve imanın zahiri ayrımı ortadan kalkar. Bu mertebede, her şey tek bir hakikatin yansıması olarak görülür ve zıtlık/ikilik ortadan kalkar; çünkü İsmail Özmen'in de belirttiği gibi ikrar olmadan iman olmaz (Özmen, 1998, s. 204). Bir kişinin küfrünün imana dönüşmesi ve Hakk'ı kendi özünde bulması, belirli adımları içeren bir sürece bağlıdır. Şeyh Safî Buyruğuna göre bu adımlardan biri ikrar vermektir. Bu adım, hem kişinin bu yol uğruna canını ve başını feda etmeyi göze alması hem de mutlak adanmışlık sonucunda küfür hâlini imana dönüştürmesi anlamına gelecek şekilde tarif edilmektedir (Saygı, 1996, s. 35). Menakıb-ı Evliya (Buyruk)'ta da benzer görüşler yer almaktadır. Kişi; yola girip bir mürşide bağlanmalı, canıgönülünden bir ikrar vermeli, pirinin ve mürebbisinin sözünden çıkmamalı, nefsini tanımalı ve kendi varlığı içinde Hakk'a giden yolu keşfetmelidir. Ancak bu şartları yerine getiren bir talibin küfrü, imana dönüşmüş sayılmaktadır (Yıldırım, 2020, s. 415). Velayetname'deki menkıbelerde de Alevi-Bektaşî düşüncesindeki zıtlıkların bütünlüğü ilkesi ve küfür hâlinin iman hâline dönüşmesi somut olaylarla anlatılmaktadır. Örneğin, Sarı Saltuk'un küffar diyarına gönderilmesi, onun zâhirde onlardan biri gibi görünürken bâtınen imanı temsil etmesini anlatmakta ve bu iki zıtlığı kendi şahsında birleştirmektedir (Gölpınarlı, 2019, s. 44-47). Benzer şekilde, Molla Sadreddin gibi bir âlimin şeriat bilgisine dayalı şüphesi, Hacı Bektaş'ın kerametle sergilediği bâtinî bilgi karşısında bir imana dönüşmüştür. Dolayısıyla akıl ile irfan arasındaki zıtlık ortadan kalkmıştır (Gölpınarlı, 2019, s. 54-55). Ahi Evren'in, Hünkâr'ı zehirle sınamaya kalkışması gibi açık bir güvensizlik ve şüphe eylemi, Hacı Bektaş'ın bu kerameti aşmasıyla ise bir teslimiyete ve imana evrilmiştir (Gölpınarlı, 2019, s. 30-31). Müridi Çırak'ın nefsanî bir günaha yeltenme anı, Hacı Bektaş'ın manevî müdahalesiyle engellenmiştir. Bu da, nefsin potansiyel küfrü ile iradenin imanı arasındaki içsel çatışmanın mürşit tarafından nasıl çözüldüğünü göstermektedir (Gölpınarlı, 2019, s. 52-53). Ayrıca Hacı Bektaş'ın cansız bir duvarı yürütmesi şeklindeki kerametler, canlı-cansız gibi doğal zıtlıkları ortadan kaldırarak şüpheyi doğrudan imana çeviren somut kanıtlardır (Gölpınarlı, 2019, s. 48-49). Dolayısıyla bu örnekler, Alevi-Bektaşî şiirindeki “küfrüm imandır” gibi dikkat çekici ifadelerin felsefi temelini oluşturan, zıtlıkların tek bir hakikatte birleştiği bir dünya görüşünü yansıtmaktadır.

Alevi-Bektaşî inanç ve düşünce sistematizindeki küfür ve iman gibi zıtlıkların tasavvufî çerçevede ele alınması, Alevi-Bektaşî şiirinin özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede inanç ve düşünce sistematizinde vurgulanan temel zıtlık zahir ve batın kavramlarıdır. Emrah Dindi'nin belirttiğine göre Alevi-Bektaşî inancındaki zahir-batın ayrımı, ibadetlerin ve inanç esaslarının şekli boyutundan ziyade içsel ve ruhani derinliğini de ifade etmektedir. Bu anlayışta özün ve ruhun esas olması, şeklin gereksiz olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine sadece şekilde kalmayıp “derûnî, ruhî tecrübe ve zevke ulaşmayı” hedeflemektedir. Bu yaklaşım sadece ibadetlerle sınırlı değildir. Dinî metinlerin tamamına, insana ve tabiata yönelik genel bir bakış açısı olarak belirlemektedir. Bu ikiliğin temelinde ise şeriatın “zahiri davranışları içeren kural ve hükümleri”, hakikatin ise “şeriatın örtüsüyle gizlenmiş bâtinî mana'yı” temsil etmesi yatmaktadır (2017, s. 125-127). Dolayısıyla Alevi-Bektaşî geleneğinde ibadetler, zahiri ilim kapsamında bedensel eylemlerle sınırlı olmamakla beraber batini ilim olarak tanımlanan kalbi ameller ve kişinin tarikat

yolunda nefsiyle sürekli m¼cadele etmesi esastır (G¼l, 2021, s. 42-44). Tasavvufi gelenekte yer alan vahdet-i v¼cud anlayışı, k¼f¼r ve iman zıtlığının ötesinde var olan bir birliği ifade etmektedir. Mehmet Uyar’a göre tasavvufi düş¼ncede, başlangıçta karşıt gibi gör¼nen kavramlar hem manevi bir ilerlemenin aşamaları şeklinde sıralanarak hem de birbirini tamamlayan unsurlar olarak gör¼lerek teorik bir çatı altında birleştirilmiştir. Bu anlayışa göre, bir zıtlık olmadan diğeri eksik kalmaktadır. Dolayısıyla sufînin manevi yolda kemale ermesi için her ikisinin de varlığı zorunludur. Sonuçta manevi gelişimini tamamlayan kâmil sufi ya bu zıtlıkları ruhunda bir uyum içinde barındırır ya da tüm bu ikiliklerin ötesine geçerek onların işlevini tamamladığı bir mertebeye ulaşır (2021, s. 317-318). Bu anlayış tasavvufi şiirlerde de gör¼lmektedir. Örneğın Yekta Saraç’ın belirttiğı gibi tasavvufi şiirde meyhan ve mescid gibi zıtlıklar, zahiri anlamlarının ötesinde bir hakikate işaret etmek için kullanılmaktadır. Bu anlayışa göre bu mekânların her biri, kendinde iyi veya kötü bir nitelik taşımayan ve Hakk’ın tecelli edebileceğı birer “mazhar”dır (2014, s. 146). Alevi-Bektaşî tasavvufunda ise Tanrı, bilinmek isteğıyle birlikten (vahdet) çokluğā (kesret) tecelli eder ve insan da Tanrı’dan olan bu inişini (n¼zul), tekrar O’na yükselerek (ur¼c) tamamladığı bir “devir” yolculuğ¼ yapar. Bu tasavvufta ayrıca, vahdet-i v¼cudçu deyişlerin sadece zahiri (dışsal) anlamıyla anlaşılıp batını (içsel) hakikatinden uzaklaşılması gibi, görün¼r olan ile deruni mana arasında bir ayrım bulunmaktadır (Sarıkaya, 2017, s. 12-15).

Alevi-Bektaşî şiirinde küfr¼n imana dönüşmesi, kapsamlı bir tasavvufi anlayışı yansıtmaktadır. Zahiri ve batını anlamların farkına odaklanan bu anlayışa göre, küf¼r gibi gör¼nen bazı ifadeler aslında derin bir imanın tezahürüdür. Bu konunun felsefi temelini, vahdet-i v¼cud (varlığın birliği) olgusu oluşturmaktadır. Bu olguya göre, bütün varlıklar Allah’ın tecellisidir. Canlı cansız tüm varlıklarda ilahi bir öz vardır (Ocak, 2016, s. 215). Bu çerçevede, zahiren küf¼r olarak algılanan ifadeler, söylemler veya davranışlar, hakikatte Allah’a olan sağlam bir bağıllığın ve teslimiyetin yansıması olarak yorumlanmaktadır. Vahdet-i v¼cud olgusuna göre küf¼r ve iman kavramları birbiriyle karşıt değıl, aynı gerçeğın farklı tezahürleridir. Görünüşte küf¼r olarak algılanan sözler, mutlak hakikatin sırrına erebilenler için imanın en yüksek mertebesini sembolize edebilir. Dolayısıyla Alevi-Bektaşî şiirinde iman ve küf¼r arasındaki sınır, katı bir ayrımı ifade etmemektedir. Hatta bu sınır hakikatin keşfiyle aşılabilen bir perdenin varlığını haber vermektedir.

Küfr¼n imana dönüşmesi, özellikle şathîye türündeki şiirlerde konu edilmiştir. şathîyeler, zahiren anlamsız, absürt veya bazen dinî kurallara aykırı gibi gör¼nen, ancak batını anlamda derin tasavvufi hakikatleri yansıtan şiirlerdir (Gölpınarlı, 1992, s. 78). Örneğın, Yunus Emre’nin “Çıktım erik dalına, anda yedim üzümü” şeklindeki dizesi, zahiren mantık dışı ve anlamsız görünse de batını anlamda vahdet-i v¼cud gibi tasavvufi sırları ifade etmektedir (Tatçı, 2008, s. 156). Bu durum, şathîyelerin dışarıdan bakıldığında çelişkili veya gerçeküstü gör¼nen imgelerle, derindeki manevi boyutlara işaret etme özelliğini açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç itibarıyla şathîyelerin, derin bir felsefi anlayışı sembolize eden küfr¼n imana dönüşmesi fikrini ifade eden araçlar olduğı söylenebilir. Toplumun aşına olduğı dinî söylemlerden çok farklı bir söylem tarzına sahip olan şathîyeler, okuyucuyu zahiri anlamın ötesine geçip batını anlamları fark etmeye yönlendirmektedir. Çünkü hakikat sırrına batını bakış açısı ile erilir. Bu bağlamda şah Hatayî, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Virani ve Kaygusuz Abdal gibi şairlerin eserleri, küf¼r ve iman arasındaki sınırın aşılmasını, sır perdesinin aralanmasını sağlayan önemli örneklerdir.

Hallac-ı Mansur’un “Ene’l-Hak” (Ben Hakk’ım) sözü de küfr¼n iman olması çerçevesinde değıerlendirilebilir. Zahiren küf¼r gibi gör¼nen bu söz, aslında insanın Allah ile bir olma hâlini ifade etmektedir. Bu söz ayrıca derin bir imanın yansıması olarak kabul edilmektedir (Melikoff, 2010, s. 189). Alevi-Bektaşî şiirinde yer alan bazı sözler de Hallac-ı Mansur’un “Ene’l-Hak” sözü gibi görünüşte küf¼r gibi algılansa da insanoglunun kendi varlığındaki gerçeğı keşfetmesini yansıtmaktadır. Bu sözler, bireyin kendini aşkın olanla bir hissetmesinin bir sonucu olarak teşekk¼l etmiştir. Bundan ötür¼, Alevi-Bektaşî şiirlerine konu edilen küf¼r ve iman arasındaki bağ ya da küfr¼n imana dönüşümü, sadece bir sanat gayesi değıl, aynı zamanda bireyin içsel farkındalığını ve ruhsal olgunluğ¼nı yansıtan felsefi bir anlayıştır. Korkmaz’a göre küfr¼n imana dönüşmesi, Alevi-Bektaşî şiirlerinde sıkça işlenen “sır” kavramıyla da alakalıdır. Sır, zahir ve batın arasındaki perdeyi kaldırarak hakikate ulaşmayı ifade etmektedir (2016, s. 302). Bundan ötür¼ küfr¼n imana dönüşmesinin, hakikatin sırrına ermenin bir sembol¼ olduğı söylenebilir. Dolayısıyla, “sır” kavramı küfr¼n imana dönüşmesinin en önemli metaforlarından biri olarak rol oynayabilir. Hakikatin sırrına erişmek, gör¼nenlerin ötesine geçip kendini gerçekleştirerek ilahi hakikatin farkına varmaktır. Bu açıdan bakıldığında, küfr¼n iman olması, insanın içsel yolculuğ¼nda hakikate ulaşmasının bir göstergesi olarak değıerlendirilebilir. Bu durum, popüler literatürde sık işlenen Joseph Campbell’in “Kahramanın Sonsuz Yolculuğ¼” teorisi ile benzerlik göstermektedir.

Alevi-Bektaşilikte, küfür-iman konusunda zahirî din anlayışına karşı içsel (batını) hakikat vurgusu önemli bir yere sahiptir. Bu anlayışa göre, küfür ve iman yalnızca dışsal görüngüler değil, hakikate ulaşmada aşamalıdır. Alevi-Bektaşilikte, zahirî (dışsal) dini uygulamaların ötesinde, batını (içsel) anlam ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşım, şekilden ziyade özün önemli olduğunu vurgulamaktadır (Yılmaz, 2011, s. 78). Bu çerçevede küfür ve iman, bireyin manevi yolculuğundaki aşamalar olarak görülebilir. Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerinde, insanın özünde ilahi hakikati barındırdığı düşüncesi bulunmaktadır. Bu anlayışa göre, küfür cehaleti, iman ise hakikatin idrakini temsil etmektedir (Öztürk, 2013, s. 156). Alevi-Bektaşilikte “Elîne, dilîne, belîne sahip ol” prensibi, zahirî ibadetlerden ziyade ahlaki ve manevi olgunlaşmayı vurgulamaktadır (Melikoff, 2010, s. 213). Dolayısıyla küfrün imana dönüşmesi, bireylerdeki içsel bir dönüşümün ifadesidir. Pir Sultan Abdal'ın şu dizeleri bu anlayışı yansıtmaktadır: “Zahidin bir sözü vardır demeden / Arif olan anlar gönül gözünden” (Gölpınarlı, 1995, s. 89). Bu dizelerde, zahirî (dışsal) anlayışın ötesinde, batını (içsel) idrakin önemi vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, Alevi-Bektaşilikte küfür ve iman, kişinin manevi yolculuğundaki aşamalar olarak görülmektedir. Bu anlayış, zahirî din anlayışının ötesinde, içsel hakikate ulaşma çabasını vurgulamakta ve insanın özündeki ilahi hakikati keşfetme sürecini yansıtmaktadır. Ululardan Şah Hatayi, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal ve Virani de şiirlerinde bu anlayışı yansıtan küfrün iman olması konusunu ele almışlardır.

2. Örnek Şiirler

2.1. Şah Hatayi'den Örnekler

Asıl şöhretini XVI. yüzyılın ikinci yarısında kazanmış olan Şah Hatayi'nin asıl adı Şah İsmail Safevî'dir. 38 yaşında hayata veda eden Şah İsmail Türkçe ve Farsça olmak üzere iki divan oluşturmuştur (Ergun, 1956, s. 17). Küfür ve iman arasındaki ilişki Şah İsmail Hatayi'nin şiirlerine farklı şekillerde yansımıştır. Zahirî din anlayışına karşı batını bir inancı savunan Şah Hatayi, düşüncelerini ve dünya görüşünü yansıtan şiirlerinde küfür gibi görünen ifadelerin aslında hakikatin bir parçası olduğu mesajını vermiştir. Örnek bir şiir şu şekildedir:

Kiminin küfr ile imanı vardır

Benim küfrümdür imanım ne dersin (Ergun, 1956, s. 161).

Şah Hatayi'nin mısraları, küfrün iman olmasına yönelik en somut örneklerden biridir. Hatayi, bu mısralarda zahir ve batın kavramlarını zıtlıkların bütünlüğü anlayışı çerçevesinde bir görmüştür. Şiirde vurgulanan küfür kavramı, bilinen anlamının ötesinde kişinin gönlünde yatan hakikatin sırrına erme aşamasıdır. Vahdet-i vücud (varlığın birliği) zemininde gelişen bu anlayış da zıtların birliğini vurgulamaktadır.

İbn Arabî'ye göre “Varlık birdir, o da Hak'ın varlığıdır. O'ndan başka varlık yoktur” (İbn Arabî, 2006, s. 23). Şah Hatayi'nin mısraları da bu anlayışa örnektir. Zıt anlamları ifade eden iman ve küfür kavramları, aslında aynı gerçeğin farklı yansımalarıdır. Tasavvufî anlayış, küfrün iman olmasını bir hakikat yolculuğu olarak yorumlamaktadır. Nasr'a göre bu yolculuk, bireyin cehalet karanlığından bilgi ve marifet aydınlığına doğru ilerlemesidir (2013, s. 156). Dolayısıyla şiirde, dinin geleneksel kurallarının bir nebze de olsa ötesine geçip içsel bir hakikate ulaşmanın ve inancı şekilcilikten kurtarmanın önemi vurgulanmıştır. Bunu küfrün iman olması çerçevesinde vurgulamak, Hallac-ı Mansur'un “Ene'l-Hak” (Ben Hak'ım) anlayışına telmihte bulunmakla eşdeğerdir. Çünkü Melikoff'un da belirttiği gibi zahiren küfür gibi görünen bu söz, güçlü bir iman ifadesidir (2010, s. 189). Benzer şekilde, Şah Hatayi de kendi inancını ifade ederken küfür kavramını kullanmıştır. O, bu yolla hakikat sırrına vakıf olmanın zahirin ve batının aşılmasıyla gerçekleşebileceğini anlatmak istemiştir. Netice itibarıyla, Şah Hatayi'nin yukarıdaki sözlerinde küfrün iman olması, tasavvufî bir perspektifle işlenmiştir. Şah Hatayi'nin söz konusu dizeleri, Alevi-Bektaşî şiirinde sıkça rastlanan ve F. Gülay Mirzaoğlu'nun da belirttiği gibi, “bâd-ı sabâ” veya “seher yeli” gibi motiflerle ilahi iletişimi simgeleyen bir sembolizmi yansıtmaktadır (2012, s. 109). Küfrün iman olması, burada bir zıtlık olmanın ötesinde ilahi hakikatin farklı tezahürlerini idrak etme yolculuğunun bir göstergesidir.

Şerbet-i Hak'dan içenler olur âzâd elbet

Şöyle sermest olanın küfrü imandır bilene (Ergun, 1956, s. 145).

Şah Hatayi şiirinde küfrün iman olmasını ilahi aşk ve hakikatin idraki çerçevesinde işlemiştir. Hak'tan içilen şerbet elbette ilahi hakikattir. Bunu içmek hakikat sırrına ermeyi sembolize etmektedir. Hakikat sırrına ermek ise Hatayi'nin düşünce dünyasına göre özgürleşmektir. Nefsi arındırıp ölmeden önce ölmek ve zahirî farkları idrak etmek söz konusu özgürlüğün içeriğidir. Bu kapsamda, Nasr'ın ifade ettiği üzere

küfürden imana geçmek, kişinin cehalet karanlığından bilgi ve marifet aydınlığına geçişini sembolize eden bir yolculuktur (2013, s. 156). Şah Hatayi de söyledikleriyle, bu yolculuğun sonunda bulunan hakikatin aslında kişinin bir içsel bilinci yakalaması olduğunu vurgulamaktadır.

Alevi-Bektaşiliğe göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelle tamamlanan bir süreçtir (Topaloğlu, 2000, s. 212). Şairin “ilahi aşk ile sarhoş olmak” anlamını veren “*sermest olan*” şeklindeki ifadesi, güçlü bir imana sahip olmayı vurgulamaktadır. Görünüşte küfür gibi algılanabilen sözler, güçlü bir imana sahip olan kişi için hakikatin sadece bir ifadesidir. Dolayısıyla küfrün imana dönüşmesinin bireyin ilahi hakikati keşfederek dünyevi ayrımları aşması anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Alevi-Bektaşî edebiyatında bu anlayış sıklıkla ele alınmıştır. Gölpınarlı’nın belirttiği “*Zahidin bir sözü vardır demeden / Arif olan anlar gönül gözünden*” (1995, s. 89) şeklindeki mısralar da hakikatin gönülde yattığını fark edebilmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak Şah Hatayi, küfür ve iman kavramları arasında bir fark olmadığını belirtmek istemiş ve bunların hakikatin yansımaları olduğunu ifade etmiştir.

Dinin terk edenün işidir küfrü

Ol ne küfürdür imandan içerü

Şeriat tarikat ma’rifet hakdır

Hakikat od’u var andan içerü² (Ergun, 1956, s. 92).

Yukarıdaki dördlüğün ilk mısrasında küfrün dini terk etmek olduğu belirtilmiş, ikinci mısrasında ise tam tersi bir tavırla bu küfrün aslında imandan daha derin bir anlama sahip olduğu söylenmiştir. İki mısra birbirine tamamen zıttır. Şimşek, tabiatla bütünü oluşturan hemen her şeyin temelinde zıt kutupların birbirini çekmesi gibi zıtlıkların bulunduğunu ifade etmektedir. Zıtlıklar aslında bütüne giden bir yoldur (2022, s. 22). Bu anlayış, küfür gibi görünen bazı ifadelerin aslında derin bir imanın tezahürü olduğu görüşünü desteklemektedir (Ocak, 2016, s. 215). Vahdet-i vücut olgusuna göre ise küfür ve iman, aynı gerçeğin farklı tezahürleridir (İzutsu, 2005, s. 203). İlk mısradaki bahsedilen “dini terk etme” durumu, zahiri din anlayışının ötesine geçerek hakikate ulaşma çabasını sembolize etmektedir. Bu çabaların neticesinde elde edilen “hakikat od’u”, imanının en yüksek mertebesini temsil etmektedir.

Hakikat bir gizli sırdır

Açabilirsen gel beri

Küfr içinde iman vardır

Seçebilirsen gel beri (Ergun, 1956, s. 106).

Şah Hatayi, dördlüğünde küfrün imana dönüşmesini farklı bir perspektifle işlemiştir. O, hakikatin gizli bir sır olduğunu ve bu sırrın içinde, hatta küfrün içinde imanının bulunduğunu söylemiştir. “Hakikat bir gizli sırdır”, şeklindeki ifade Alevi-Bektaşilikte önem arz eden “sır” kavramını vurgulamaktadır. Korkmaz’a göre küfrün imana dönüşmesi, Alevi-Bektaşî şiirlerinde sıkça işlenen ‘sır’ kavramıyla da alakalıdır. Bu kavram, zahir ve batın arasındaki perdeyi kaldırarak hakikate ulaşmayı ifade etmektedir (2016, s. 302). Dolayısıyla söz konusu mısradaki hakikat sırrına ermenin kolay olmadığı ve bunun kişinin kendini bilmesiyle mümkün olacağı vurgulanmıştır. İkinci mısradaki bu sırrın belirli bir yetkinlik ile keşfedilebileceği ifade edilmektedir. Vahdet-i vücut anlayışının vurgulandığı üçüncü mısra, zıtlıklardan bütünlüğe gitmeyi sembolize etmektedir. Zıtlıklardan bütünlüğe gitmek, zahirle batın ayrımının ötesini bilmekten geçmektedir. Son mısradaki, sır olarak vurgulanan imanının küfrün içinden seçilebilmesi yetisi belirtilmektedir. Bu, Alevi-Bektaşilikte sık değinilen “arif” olma, yani gönül gözüyle görebilme ve hakikati idrak edebilme ile bağlantılıdır.

2. 2. Nesimi’den Örnekler

Asıl adı İmameddin Nesimi olan şair, XIV-XV. yüzyıllarda yaşamıştır. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Nesimi, Alevi-Bektaşiliğe göre “Yedi Ulu Ozan”dan biri olarak kabul görmüştür (Özmen, 1998, s. 249). Vahdet-i vücut (varlığın birliği) olgusu çerçevesinde küfür ile iman arasındaki sınırları kaldıran Nesimi, insanın Tanrı ile bir olduğu görüşünü savunmuştur. Bundan ötürü onun bazı mısralarındaki tasavvufi derinlik anlaşılmamış, hatta küfür olarak algılanmıştır. O, bu yüzden türlü zulümlere uğramıştır. Onun dünya görüşündeki tasavvufi algısını yansıtan ve küfrün imana dönüştüğünü örnekleyen bazı şiirleri aşağıdaki gibidir:

² Sadeddin Nüzhet Ergun’un “*Hatayi Divanı: Şah İsmail-i Safevi hayatı ve nefesleri*” adlı eserinde yer alan bu şiir Yunus Emre Divanı’nda da bulunmaktadır.

Küfrünü sordu bana zülfün fakîh ey cân dedim

Âşkın imânıdır kâfir zehî imân dedi (Özmen, 1998, s. 315).

Nesimi, küfrün imanla bağlantısını ele aldığı şiirinde, bir diyalog çerçevesinde zahîrî din anlayışı ile sufi aşkın farklı bakış açılarını karşılaştırmıştır. İlk mısırda bir fıkîh âlimi, sevgilinin saçının küfrünü sormuştur. Tasavvufta zülf, Allah aşkını, Allah'ın birliğini ve onun sıfatlarının görüldüğü alemleri sembolize etmektedir. Tasavvufta ayrıca çokluğu simgeleyen zülf genellikle Allah'ın cemalini örten perde anlamında da kullanılmıştır. Kalyon'un belirttiğine göre zülf, yüzü örttüğü için kâfirdir (2020, s. 33). Nesimi'nin şiirinde fıkîh alimi zülfü "küfür" olarak nitelendirmiştir. Bu da zahîrî ve şekilci bir din anlayışını vurgulamaktadır. Şair "ey cân dedim" şeklinde cevap vererek derin bir aşk ve teslimiyet hâlinde olduğunu ifade etmiştir. İkinci mısırda âşık, sevgilinin "küfür" olarak nitelendirilen yönünün aslında kendisinin "imânı" olduğunu belirtmiştir. Bu da aşkın ve bağlılığın zahîr ve batından öte bir anlama sahip olduğunu göstermektedir. Fıkîh aliminin "kâfir zehî iman dedi" (ey kâfir, ne güzel iman dedi) şeklindeki ifadesi, onun bu sıra dışı ifadede bir hikmet bulunduğunu fark ettiği anlamına gelmektedir.

Nesimi'nin yukarıdaki şiiri onun diğer şiirlerinde de ele alınan aşkın dinî kuralların ve yargıların ötesine geçebileceği görüşünü yansıtmaktadır. Netice itibarıyla Nesimi'nin yukarıdaki şiirinde küfrün iman olması, ilahî aşkın gücü ve sufi aşkın kendine özgü inanç anlayışı çerçevesinde işlenmiştir. Zahîrî din görüşünde "küfür" gibi görünenler, âşık için en derin imanın kaynağını işaret edebilecek niteliktedir. Bu durum, Alevi-Bektaşîlikteki batını anlamın ve sembolik dilin ne derece önem arz ettiğini göstermektedir.

Zülfünün küfrün egerçi ehli- i fazl iman bilir

Ey Nesimi sorma sen kim kâfir iman isteye (Özmen, 1998, s. 313)

Kişinin içsel bir dönüşüm gerçekleştirmesi gerektiği anlayışıyla Nesimi, yukarıdaki şiirinde küfür ile iman ilişkisinin ardındaki sırrı açığa çıkarmayı amaçlamıştır. O, ilk mısırda sevgilinin saçının (küfrünün) fazilet sahibi kişilere göre iman olduğunu açıklamıştır. Burada "zülf", ilahî cemalin bir perdesini veya tecellisini simgelemektedir. Buradaki "küfür" kelimesi, aynı zamanda zülfün rengi olan siyahlığı ve bu siyahlığın taşıdığı gizemli örtü anlamını da barındırmaktadır. İlk bakışta "küfür" olarak algılanabilecek bu görüntü, fazilet sahibi kişilerin batını anlayışıyla imana dönüşmektedir. Bu durum, Alevi-Bektaşîlikteki sır anlayışı ile de alakalıdır. Nesimi, ikinci mısırda inançsız görünenlerin iman derdinde olup olmadığını sorgulamanın gereksizliğini ifade etmiştir. Çünkü fazilet sahibi kişiler küfrün altında yatan imanın, zıtlıkların bir bütünü ifade ettiğinin zaten farkındadır. Bu da "hakikat sırrına batını bakış açısı ile erilir" anlayışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu şiirin de küfrün iman olması konusunu, dışsal görünüşün ötesindeki içsel hakikatin farkına varma bilinci çerçevesinde işlediği söylenebilir. Nesimi'nin şiirdeki anlayışına göre sevgilinin küfründe yatan iman sadece faziletli kişiler tarafından anlaşılabilir. Gerçek iman, sıra dışı veya çelişkili gibi görünen ifadelerde saklı olabilir. Bu da ancak ehil kişiler tarafından fark edilebilir. Sonuç olarak, şiirde küfür ve iman arasındaki ilişkinin yüzeysel yargılarla idrak edilemeyeceği, gerçek anlamın ancak içsel bir dönüşümle ve manevî olgunlukla kavranabileceği anlatılmıştır.

2.3. Pir Sultan Abdal'dan Örnekler

Pir Sultan Abdal'ın hayatı hakkındaki bilgiler, genel olarak anlatılan rivayetlerden ve şiirleri ile ilgili yapılan araştırmalardan elde edilenlerle sınırlıdır. Onun gerçek adının Haydar olduğu ve Yemen kökenli olduğu belirtilmiştir. Bazı kaynaklara göre Pir Sultan Abdal'ın ailesi Horasan'dan göç etmiş ve Sivas'ın Banaz köyüne yerleşmiştir. Onun medrese ve tekke eğitimi aldığı düşünülmektedir. Osmanlı seferlerine de katılan Pir Sultan Abdal'ın Safevî yanlısı düşünceleri nedeniyle Osmanlı yönetimiyle çatıştığı da belirtilmektedir. Onun Hızır Paşa tarafından idam edildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Mezarının tam yeri bilinmemekte, ancak farklı bölgelerde ona atfedilen mezarlar vardır. Şiirleri yazılı kaynaklardan çok sözlü gelenekte yaşatılmıştır (Bekki, 2020). Aleviler onu "Yedi Ulu Ozan"dan biri olarak kabul etmektedir (Kaval, 2025, s. 153). Pir Sultan Abdal, küfür kavramını şiirlerinde genellikle baskıcı düzeni ve sahte dindarlığı eleştirmek için kullanmıştır. Dolayısıyla onun şiirlerinde de küfrün iman olması anlayışını görmek mümkündür. Örnekler aşağıdaki gibidir:

Hakikat gizli bir sırdır

Açabilirsen gel beri

Küfr içinde iman vardır

Seçebilirsen gel beri (Özmen, 1998, s. 270).

Pir Sultan Abdal, şirinde küfrün iman olmasını zıtlıkların bütünlüğü çerçevesinde ele almıştır. Dörtlüğün üçüncü mısrasında “küfr içinde iman” şeklindeki ifadenin kullanması, sır perdesini kaldıranların küfür gibi görünen şeylerde bile ilahi hakikati görebileceğini göstermektedir. Bu durum, Mevlana’nın “Zıtlar zıtlarıyla bilinir” şeklindeki düşüncesini çağrıştırmaktadır. Pir Sultan Abdal, görünüşte küfür gibi algılanan şeylerin aslında hakikatin bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Dörtlükte anlaşılabileceği üzere küfrün iman olması, kişinin erginleşip kemale erme yolculuğunu sembolize etmektedir. Çünkü küfrün içindeki imanı fark edebilmek ancak nefsi arındırıp kemale ermiş kişilere has bir durumdur. Ayrıca Pir Sultan Abdal, kişi hakikati idrak edebilirse küfür ve iman arasındaki sınırın ortadan kalkabileceğini vurgulamıştır. Örnek bir diğer şiir şu şekildedir:

Rengine boyandım meyinden içtim

Nice canlar ile didar görüştüm

Muhabbet eyleyip candan seviştim

Muhabbeti küfür sayan gelmesin (Özmen, 1998, s. 220).

Alevi-Bektaşilikte hakikate ulaşma çabası, batını bir deneyim olarak ifade edilmektedir. Yukarıdaki dörtlükte Pir Sultan Abdal’ın ilahi aşkın küfür olarak görülmesini eleştirmesi, tam da bu noktada küfrün aslında hakikate ulaşma sürecindeki bir aşama olabileceğini göstermektedir. Birinci mısradaki hakikatin akıldan ziyade kalple idrak edilmesi veya edilebileceği vurgulanmıştır. İkinci mısradaki vahdet-i vücud anlayışının bir yansıması olarak şairin kendisiyle birlikte diğer tüm canlıların da hakikatin bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Bu, ayrıca tüm canlıları bir görme ve canlılar arasında ayırım yapmama prensibini de yansıtmaktadır. Üçüncü mısradaki Allah’a duyulan aşkın kişiyi içsel yönden dönüştürebilecek gücüne vurgu yapılmıştır. Konuyla asıl bağlantıyı kuran son mısradaki ise sevginin, aşkın küfür olarak algılanması eleştirilmiştir. Bu eleştiri, tasavvufi aşk anlayışının (özellikle fenafillah gibi hâllerin), şer’i/zahirî din anlayışıyla (medrese) arasındaki tarihsel çatışmanın bir yansımasıdır. Ahmet Yaşar Ocak’ın belirttiği üzere, mutlak ve mutlakiyetçi şerî anlayışa aykırı olan tasavvufi fikirler, özellikle de Vahdet-i Vücud gibi aşırı tecelliler, kolaylıkla “zındıklık” ve “mülhidlik” suçlamalarıyla karşılaşabiliyordu. Bu durum, şeriat kapısını aşarak hakikate ulaşma iddiasında olan sûfilerin, zahirî ilim erbabı tarafından çoğu kez yanlış anlaşılması ve itham edilmesiyle sonuçlanmıştır (Ocak, 2013, s. 41-42). Bu çerçevede, medrese ulemasının zahirî kurallarla aşkı “küfür” addederken tekke ehli bu durumu batını bir aşk deneyimi olarak yorumladığı, bundan ötürü Alevi-Bektaşiliğe göre batını hakikatin keşfinde zahirî din anlayışının engel teşkil ettiği söylenebilir. Dolayısıyla sevginin veya aşkın küfür olarak görülmesi, zahirî din anlayışının sonucu olarak bir yanlış anlama şeklinde değerlendirilmiş; gerçek imanın sevgiyle iç içe olduğu şiirde anlatılmak istenmiştir. Sonuç olarak sevginin küfür sayılmasının aslında güçlü bir imanı işaret ettiği de söylenebilir.

2. 4. Kaygusuz Abdal

Kaygusuz Abdal, Alevi-Bektaşî edebiyatı içinde değerlendirilen ve şiirlerinde inancının izleri bulunan bir şairdir. Onun şiirleri, sadece edebî değil, aynı zamanda tasavvufi düşüncenin anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. Kaygusuz Abdal, derin tasavvufi anlamları içeren şathiyeler de yazmıştır.

Kaygusuz Abdal’ın şathiyelerinde sıkça rastlanan temalar arasında vahdet-i vücud anlayışı, dünya hayatının geçiciliği ve insanın kendini bilmesi gibi konular bulunmaktadır (Güzel, 1999, s. 78). Onun eserlerinde küfrün imana dönüşmesi konusu da göze çarpmaktadır. Hatta bunu Budalaname ve Sarayname adlı eserlerinde şu şekilde dile getirmiştir.

Budalaname’den: “Nice bin kerre küfr ü îmâna karışdum nice bin kerre gâh zulumât, gâh aydınlığa düşdüm.” (Güzel, 2021, s. 119). Sarayname’den: “Bu sarayda başka nesne kalmamış, gam ve sevinç birliğe birikmiştir. Kahır, lütuf, küfür, iman, küll-i hâl birlik olmuş hayal aradan gitmiştir.” (Güzel, 2021, s. 142). Kaygusuz Abdal’ın bu ifadeleri Alevi-Bektaşî inancında küfrün iman olması felsefesinin varlığını kanıtlayan örneklerdir. O, küfürle imana karıştığını ve küfürle imanın bir olduğunu dile getirerek zıtlıktan bütünlüğe giden yolda olduğunu vurgulamak istemiştir. Kaygusuz Abdal’ın bu görüşünü yansıtan şiirleri ise şu şekildedir:

Kıldan köprü yaratmışsın

Gelsün kullar geçsün diyü

Hele biz şöyle duralım

Yigit isen geç a Tanrı (Güzel, 2021, s. 861).

Kaygusuz Abdal'ın sözleri, zahirî ve batını anlamlar içeren bir tasavvufî görüşü yansıtmaktadır. Şiirde bahsi geçen “Kıldan köprü”, İslam'daki sırat köprüsüdür. Bu ifade, Alevi-Bektaşî inancında kişinin kemale erme yolculuğunda kendisine engel olan nefsin ve geçirdiği sınamaları sembolize etmektedir. Hirata (2022) ve Ateş (2022)'e göre Alevi-Bektaşî tasavvufunda bu kavramlar, ilahî olanı kavramaya yönelik içsel arayışı yansıtan bir kararsızlık ve bireyselleştirilmiş deneyimle açıklığa kavuşturulur. Bu gelenek, sıklıkla dogmatik yorumların ötesine geçerek kişisel inanç deneyimini desteklemekte ve taraftarların inançlarını geleneksel inanç ve inançsızlık ikiliklerinin ötesinde araştırmaya yönlendirmektedir. Kaygusuz Abdal'ın bu şiirindeki “kıldan köprü” motifi için Alevi-Bektaşî cemlerindeki “dâr” ve “meydan” kavramlarıyla da bağlantı kurulabilir. Şaban Banaz'a göre dâr, bir duruş biçimi olmanın ötesinde nefsin terbiye edildiği, pişmanlığın ve teslimiyetin ifade edildiği manevi bir makamdır (Banaz, 2024, s. 205-206). İşte kıldan köprü ifadesi de bu anlayışı derin anlamlarla ifade eden bir motiftir. Kaygusuz'un Tanrı'yı sorgulayan tavrı, zahirî kuralların ötesinde, bireyin kendi içsel hakikatini arayışını ve manevi olgunlaşma sürecini yansıtmaktadır. Bu sorgulama, dogmatik inançların dışına çıkarak kişisel deneyimle hakikate ulaşma çabasının bir göstergesidir. Küfrün iman olması, bu çerçevede çeşitli yargılardan bağımsız, içsel bir dönüşümün ve hakikati cesur bir şekilde arayışın sonucudur. Ayrıca, “Gelsün kullar geçsün diyü” mısrası, görünüşte bir davet gibi algılsa da aslında batını bir çağrıdır. Çünkü Alevi-Bektaşilikte iman, yalnızca dil ile ikrar değil, kalp ile tasdik ve amelle tamamlanan bir süreçtir.

Alevi-Bektaşî edebiyatında küfrün iman olması fikri, tasavvufî düşüncenin önemli bir yansımasıdır. Bu anlayışta zahirî ve batını anlamlar arasında bir fark vardır ve küfür gibi görünen bazı ifadelerin aslında derin bir iman ifade ettiği görüşü hakimdir. Bu doğrultuda, şiirin ilerleyen kısmındaki “Hele biz şöyle duralım / Yigit isen geç a Tanrı” şeklindeki ifadede Tanrı'nın insanları sınava tabi tutmasını sorgulamak küfür gibi algılanmaktadır. Ancak bu ifade batını anlamda hakikatin sırrına erme çabasını ve gerçek iman yolculuğunu sembolize etmektedir. Dolayısıyla Tanrı'yı sorgulamak, küfrün iman olması açısından bir geçiş aşaması olarak değerlendirilebilir. Çünkü Tanrı'yı ve onun emirlerini direkt kabul etmeyip sorgulamak, bir içsel dönüşümün ve hakikati keşfetme çabasının göstergesidir.

Küfür benem îmân benem cümle vücûdda cân benem

İnkâr idene sor yine zann u gümân degül miyem (Güzel, 2021, s. 352).

Kaygusuz Abdal'ın yukarıdaki ifadeleri ise Alevi-Bektaşilikteki vahdet-i vücud (varlığın birliği) anlayışını yansıtmaktadır. Şair, kendisini küfür ve iman gibi iki zıt kavramla özdeşleştirmiştir. Bu yolla kendisi dahil tüm varoluşun bir olduğunu ve bu birliğin içindeki bütün varlıkların aynı kaynaktan geldiğini ifade etmiştir. O, ilk mısra da aynı zamanda tüm varlıkların bir ruha sahip olduğunu belirtmiştir. Bu anlayış elbette Alevi-Bektaşî felsefesinin temel taşı olan vahdet-i vücud olgusunun bir yansımasıdır. Kaygusuz Abdal, bu mısra da küfür ve iman gibi tüm zıtlıkların aslında aynı varlığın farklı görünüşleri olduğunu vurgulamış, söz konusu birliği kendi varlığında deneyimlediğini ifade etmiştir. İkinci mısra da ise bu birliği kabul etmeyenlere meydan okumuştur.

Kaygusuz Abdal'ın şiirinde, küfrün iman olması konusu zıtlıkların bütünlüğe giden yol olduğu anlayışıyla ele alınmıştır. Netice olarak Kaygusuz Abdal'ın bu şiiri Alevi-Bektaşilikteki vahdet-i vücud felsefesini, bu felsefenin küfür ve iman gibi kavramlara getirdiği farklı bakış açısını işlemektedir. Şairin kendisini hem küfür hem de imanla özdeşleştirmesi, onun varlığın birliğine olan inancını yansıtmaktadır. Kaygusuz Abdal'ın bu konudaki diğer bir şiiri de şu şekildedir:

Hakikat, küfür ve İslâm birbirine eş oldu

Bütün âlem ruhunu âşîkar olarak gördü (Güzel, 2021, s. 1104).

Zıtlıkların eş değere sahip olduğu görüşünü yansıtan yukarıdaki şiir de küfrün iman olması bağlamında ele alınabilir. Çünkü şiirde küfür kavramı hakikatle ve İslam'la eş görülmüştür. İlk mısra, yukarıda bahsedildiği üzere vahdet-i vücud felsefesinin bir yansımasıdır. Netice olarak şiirde küfrün iman olması konusu hakikat karşısında küfür ve imanın anlamsız kaldığı bir birlik çerçevesinde ele alınmıştır. Kaygusuz Abdal'ın aynı düzlemde küfrün iman olması konusunu ele aldığı diğer bir şiiri de şu şekildedir:

Sûfî degülem zer-ile ben zühdümü satmam

Küfri 'âşîkun valla ki îmâna lâıkdur (Güzel, 2021, s. 303).

Küfrün iman olması konusu şiirin ikinci mısrasında göze çarpmaktadır. Mısradaki ifadeye göre, aşkın vecd hâli, bazen zahirî kuralların ve yargıların ötesine geçebildiğini göstermektedir. Aşkın “küfrü”, onun ilahî aşkın sarhoşluğuyla dile getirdiği, yanlış anlaşılabilir ifadeler olabilir. Ancak bu ifadeler, sağlam bir

bağlılığı ve gerçek bir imanı sembolize edebilir. Bu şiirde kúfrün iman olması konusu, aşkın dönüştürücü gücü ve samimiyetin önemi çerçevesinde ele alınmıştır. Kaygusuz Abdal, şiirinde sahte dindarlığı reddetmiş, dışarıdan bakıldığında gerçek aşkın “kúfür” gibi algılanabilecek hâllerinin bile aslında derin bir imanın göstergesi olabileceğini savunmuştur.

2.5. Virani’den Örnekler

XVI. yüzyılda yaşamış olan Virani, Alevi-Bektaşî geleneğine mensup bir Türk halk şairidir. Şiirlerinde “Virani” mahlasını kullanan şairin asıl adı ve hayatı hakkında kesin bilgiler yoktur. Ancak eserlerinden dönemin sosyal ve dinî yapısı hakkında tahminlerde bulunulabilmektedir.

Şiirlerinde genellikle Viran Baba, Viran Abdal gibi mahlaslar kullanan ve şiirlerini aruz vezniyle kaleme alan Viranî, bu şiirlerini sanat yapmaktan çok inandıklarını yayma amacıyla yazmıştır (Atalay, 1998, s. 9). O, şathiye türünde şiirler de yazmıştır. Bu şiirlerde küfrün iman olması konusu da ele alınmıştır. Örnekler aşağıdaki gibidir:

Söyleyenler küfr-ü îmân var imiş

Kangı küfürdür size îmân olan (Atalay, 1998, s. 119).

Virani’nin yukarıdaki şiiri, küfür ve iman kavramlarının Alevi-Bektaşilikte kesin anlamlar ifade etmediğini vurgulayan, bağlama ve bakış açısına göre değişebileceğini sorgulayan bir anlatıma sahiptir. İlk mısırda küfrün ve imanın birbirinden ayrı varlıklar olduğunu iddia edenlerin varlığından bahsedilmektedir. Bu, zahiri din anlayışındaki inançlı olanların iman ehlinde, olmayanların küfür ehlinde olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Bu ayrımı yapanlara yönelik bir soruyu ifade eden ikinci mısırda Virani, onlara hangi küfrün kendileri için iman olduğunu sormaktadır. Bu sorudan küfür ve iman sınırlarının esnek olabileceğini ve yoruma açık olduğunu göstermektedir. Küfrün iman olması konusu, bu şiirde küfür ve iman kavramlarının göreceliği çerçevesinde işlenmiştir. Virani söz konusu sorusu ile aslında iman ve küfür kavramları arasındaki katı sınırların sorgulanabileceğini vurgulamıştır. Bir ifadenin küfür ya da iman olduğu kanısına varmak için o ifadenin zahiri anlamının ötesindeki batını anlam keşfedilmelidir. Virani, sorduğu soruyla farklı inançların, görüşlerin arasında kurulabilecek bir hoşgörü anlayışını da vurgulamak istemiş olabilir. Netice itibarıyla Virani’ye göre küfür ve iman kavramları mutlak anlamlar ifade etmemekte ve bakış açısına göre değişiklik gösterebilmektedir. Onun sorusunun asıl amacı ise yüzeysel yargılardan kaçınıp dinin ve inancın derinliklerini keşfetmeyi öğütlemektir.

Muhammed Bakır’a kul oldum kaldım

Cafer-i Sadık’ın ilminden aldım

Küfür deryasında imanı buldum

Küfrü iman eder Veli’m var benim (Atalay, 1998, s. 56).

Virani’nin ehlibeyte olan bağlılığı vurgulayan şiiri, küfrün imana dönüşmesi konusuna örnektir. Bu, özellikle üçüncü ve dördüncü mısırda göze çarpmaktadır. Üçüncü mısraya göre iman hiç beklenmedik bir yerde, küfür denizinde bulunmuştur. Her kişi hayatında birtakım engellerle, sınamalarla mücadele ederek erginleşmektedir. İşte hayattaki engeller, sınavlar bu mısırda “küfür deryası” ifadesiyle sembolize edilmiştir. Deneyimler kişiyi erginleştirerek onun daha güçlü bir iman sahibi olmasını sağlamaktadır. Dördüncü mısırda bahsedilen veli ise erginleşmiş ve küfrünü imana dönüştürmüş bir kişidir. Virani’ye göre onun velisi kendi küfrünü de imana dönüştürebilecek güce sahiptir. Çünkü batını anlayışa sahip olmaları velilere bu gücü kazandırmıştır. Dolayısıyla bahsi geçen mısırda imanı küfre dönüştürmede manevi rehberlerin de rol oynayabileceği, yol gösterebileceği vurgulanmıştır.

Virani, “küfür deryasında imanı bulmak” ifadesiyle, bireyin manevi yolculuğundaki içsel dönüşümü ve bu süreçte manevi rehberlerin rolünü ortaya koymuştur. Şiirdeki “veli” kavramı, bu manevi rehberliği sembolize etmektedir. Ayrıca Virani, küfrün imana dönüşmesinin bireyin kendi çabasıyla birlikte, yol gösterici bir velinin rehberliğinde gerçekleşebileceğini anlatmıştır. Bu anlayışı Hacı Bektaş-ı Veli’de de görmek mümkündür. Y. Nuri Öztürk’e göre Hacı Bektaş Veli’nin öğretilerinde insanın özünde ilahi hakikati barındırdığı ve küfrün cehaleti, imanın ise hakikatin idrakini temsil ettiği görülmektedir (1990, s. 119-122). Netice itibarıyla şiirde küfrün iman olması konusu kişisel bir keşif ve manevi rehber çerçevesinde işlenmiştir.

Sonuç

Alevi-Bektaşî şiirinde inanç, bilgi ve hakikati keşfetme sürecini ifade eden küfrün iman olması konusu, hem zahirin ötesindeki batını yolculuğu simgelemekte hem de kişinin içsel dönüşümünü ve kemale erme serüvenini yansıtmaktadır. Şah Hatayi, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal ve Virani gibi şairler eserlerinde bu konu üzerinde durmuşlardır. Onlar, iman ve küfür kavramlarını sıra dışı bir bakış açısıyla ele almış ve bu kavramların görüldüğü gibi zıtlıklar olmadığını, hakikatin farklı görünümeler olduğunu göstermişlerdir.

Bu çalışma kapsamında değerlendirilen şiirler; vahdet-i vücud, zıtlıkların birliği ve hakikatin sırrı gibi tasavvufi kavramlar çerçevesinde ele alınmıştır. Küfrün imana dönüşmesi; kişinin cehaletten bilgiye, zahirden batına ilerleyerek ilahi hakikate ulaşmasını simgeleyen bir süreç olarak yorumlanmıştır. Değerlendirilen şiirlerde bulunan felsefi ve manevi mesajlar, inançlar arası hoşgörüye ve bireyin içsel hakikati keşfetme sürecine dair bir anlayışı ifade etmektedir.

Alevi-Bektaşî şiirinde konu edilen küfrün imana dönüşmesi, aynı zamanda toplumsal ve bireysel kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Söz konusu şiirlerde kişilerin nefsten arınıp içsel dönüşüm geçirmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bu yönüyle halk bilimi çalışmaları açısından, dinî ve kültürel kimliklerin dönüşümünü inceleyen araştırmalara katkı sağlayabilme özelliğine sahiptir. Bu doğrultuda Alevi-Bektaşî şiiri, halk bilimi açısından da önemli bir kültürel miras işlevi görmektedir. Alevi-Bektaşî geleneğinin inanç ve felsefi yönünü edebî eserler çerçevesinde idrak etmek, halk bilimi açısından önemli bir çalışma alanı sağlamaktadır.

Sonuç itibarıyla, küfrün iman olması konusu, Alevi-Bektaşî şiirinde hem bireysel bir manevi dönüşüm sürecinin hem de toplumsal çerçevede farklı bir inanç ve hoşgörü anlayışının bir ifadesi olarak mevcudiyetini korumaktadır. Bu çalışma ise edebî bir ifade olan “küfrün iman olması” temasını incelemekle birlikte Alevi-Bektaşî inancının özgün felsefi derinliğini ve zahirî dinî normlarla olan ilişkisini somut şiir örnekleri üzerinden ortaya koyarak literatüre önemli bir katkı sunmuştur. Konuya dair yapılacak çalışmalar, küfrün iman olması fikrinin sözlü gelenekteki aktarımı, farklı halk anlatılarıyla ilişkisi ve Alevi-Bektaşî topluluklarının günümüz dünyasında bu öğretileri nasıl yaşattığı şeklindeki konuları ele alabilir. Hatta bu konu bireyin kişisel gelişimi çerçevesinde psikoloji bilimi ile disiplinlerarası bir çalışma ile de ele alınabilir.

Etik Beyan

“Alevi-Bektaşî Şiirinde Zıtlıkların Birliği: İman ve İnançsızlık” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*The Unity of Opposites in Alevi-Bektashi Poetry: Faith and Unbelief*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Çatışma Beyanı

Makalede herhangi bir kişi veya kurumla çıkar çatışmasını gerektirecek somut ya da soyut bir durum söz konusu değildir.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

Kaynakça

- Affifi, A. E. (2009). *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin tasavvuf felsefesi* (Çev. M. Dağ). Kırkambar Yayınları.
- Atalay, A. A. (1998). *Viranî Divanı ve Risalesi (Buyruğu)*. Can Yayınları.
- Ateş, H. N. (2022). Sufismus und Theologie - Grenze und Grenzüberschreitung in der islamischen Glaubensdeutung. *Ilahiyat Studies*, 13(1), 165–169.
- Aydın, M. A. (2003). *Türk hukuk tarihi*. Beta Yayınları.
- Aydoğdu, Y. & Tekin, F. (2024). Aleviliğin tarihsel süreci ve düşünsel temelleri. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3, 82-96.

- Banaz, ř. (2024). Alevî ve Bektaşî geleneğinde dâr merkezli kavram ve pratikler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 196-210.
- Bekki, S. (2020). Pir Sultan Abdal. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/pir-sultan-abdal>
- Chittick, W. C. (2018). *Varolmanın boyutları* (Çev. T. Koç). İnsan Yayınları.
- Çelebi, İ. (2006). İslâm düşüncesinde iman-küfür sınırı. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 225-246.
- Demirli, E. (2013). *İbnü'l-Arabî metafiziği*. Sufi Kitap.
- Dindi, Emrah. (2017). Alevî-Bektaşî buyruk ve makalatlarında namaz ve abdestin ezoterik yorumu. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 82, 125-151.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2011). *Kur'an-ı Kerim meali*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ergun, S. N. (1956). *Hatayi Divanı: Şah İsmail-i Safevi hayatı ve nefesleri*. Maarif Kitaphanesi.
- Esen, M. (2008). İman kavramı üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49(1), 79-91.
- Gazali. (1993). *İhya-u Ulumi'd-Din* (Çev. A. Serdaroglu). Bedir Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Alevi-Bektaşî nefesleri*. İnkılap Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1995). *Pir Sultan Abdal: hayatı, sanatı, eserleri*. Varlık Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2000). *Mesnevî ve Şerhi* (Cilt 1-6). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2019). *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli "Vilâyetnâme"*. İnkılap Yayınları.
- Gül, İ. (2021). Alevi-Bektaşî toplumunun iç sorunları ve çözüm önerileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 37-50.
- Güzel, A. (1999). *Kaygusuz Abdal*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, A. (2021). *Kaygusuz Abdal külliyatı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirata, Y. (2022). *Neither belief nor unbelief*. De Gruyter.
- İbn Arabi. (2006). *Fusûs'u'l-Hikem* (Çev. E. Demirli). Kabcacı Yayınevi.
- İbrahimoglu, Y. (2023). An investigation on the authenticity of written sources named "Alevi-Bektashi Classics." *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 309-328.
- Izutsu, T. (2005). *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki anahtar kavramlar* (Çev. A. Y. Özemre). Kaknüs Yayınları.
- Izutsu, T. (2017). *İslâm düşüncesinde iman kavramı* (Çev. S. Ayaz). İnsan Yayınları.
- Kalyon, F. (2020). *Tasavvuf sembollerinin Usûlî Divanı ile Fuzûlî'nin Türkçe divanındaki kullanılışı*. IKSAD Yayınevi.
- Kaval, Y. (2025). *Tunceli halk kültüründe hayvanlar*. Gece Kitaplığı.
- Korkmaz, E. (2016). *Alevilik ve Bektaşilik terimleri sözlüğü*. Anahtar Kitaplar.
- Kozikoğlu, M. (2023). Kemterî mahlaslı bir şairin şiirlerinde Alevi-Bektaşî unsurları. *TSBS Bildiriler Dergisi*, 3, 357-360.
- Melikoff, I. (2010). *Hacı Bektaş: efsaneden gerçeğe* (Çev. T. Alptekin). Cumhuriyet Kitapları.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. (2004). *Mesnevî* (Çev. V. İzbudak). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mirzaoglu, F. G. (2012). Alevi-Bektaşî şiirinde bâd-ı sabâ motifi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 61, 109-130.
- Nasr, S. H. (2013). *İslâm'da düşünce ve hayat* (Çev. F. Aydın). İnsan Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mülbidler (15.-17. Yüzyıllar)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2016). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. İletişim Yayınları.
- Özcan, H. (2000). *Maturidi'de bilgi problemi*. İFAV Yayınları.
- Özdemir, A. R. (2020). Alevi-Bektaşî yolunda dört kapı kavramı. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 13(1), 249-283.
- Özmen, İ. (1998). *Alevi-Bektaşî şiirleri antolojisi (I-V)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztelli, C. (1973). *Bektaşî Gülleri / Bektaşî-Alevî şiirleri antolojisi*. Milliyet Yayınları.
- Öztürk, Y. N. (2013). *Tarihi boyunca Bektaşilik*. Yeni Boyut Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2014). Tasavvuf edebiyatında içki kavramına giriş ve Yunus Emre örneği. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10, 135-154.
- Sarıkaya, M. S. (2017). Alevilik-Bektaşiliğin tasavvufi boyutu üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 82, 9-23.
- Saygı, H. (1996). *Şeyb Safî Buyruğu ve Rum Elî Babagan (Bektaşî) Erkanları*. Saygı Yayınları.
- Siregar, U. H. (2023). Konsep iman dan kufur menurut Mu'tazilah analisis Buku Teologi Islam Harun Nasution. *ANWARUL*, 3(4), 918-934.
- Şimşek, E. (2022). Halk anlatılarında-cinsiyet ayrımı ötesinde-insan anlayışı ve kadının yeri. *Düşünce Dünyasında Türkçe*, 7(39), 9-24.
- Tatçı, M. (2008). *Yunus Emre Divanı*. H Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2000). *Kelam ilmi: giriş*. Damla Yayınevi.
- Uyar, M. (2021). Tasavvufta zıt kavramların anlamsal zemini. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50, 277-319.
- Watt, W. M. (2015). *İslâm düşüncesinin teşekkül devri* (Çev. E. R. Fırlalı). Sarkaç Yayınları.
- Wensinck, A. J. (1965). *The Muslim creed: its genesis and historical development*. Frank Cass & Co. Ltd.
- Yavuz, Y. ř. (1991). Âmentü. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 28-30). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yazır, E. H. (2015). *Hak dini Kur'an dili*. Azim Dağıtım.
- Yıldırım, R. (2020). *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yılmaz, H. (2011). *Alevi-Bektaşî geleneğinde dini hayat*. İnsan Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This study delves into the nuanced and often paradoxical theme of “the transformation of disbelief (küfür) into belief (iman)” as a recurring motif within the rich corpus of Alevi-Bektashi mystical poetry. In this tradition, ‘küfür’ and ‘iman’, concepts typically understood as diametrically opposed in orthodox Islamic theology, are frequently reinterpreted as interconnected facets of a singular spiritual reality or stages in a profound journey towards divine truth. The primary aim of this research is to analyze the mystical (Sufi), cultural, and literary dimensions of this transformative paradox, examining how Alevi-Bektashi poets utilized this theme to express complex spiritual insights and articulate a unique understanding of faith that often stands in contrast to exoteric, legalistic interpretations of Islam. This exploration reveals the theme not merely as a theological curiosity but as a potent literary expression of Alevi-Bektashi identity, worldview, and sometimes, a form of spiritual resistance. Alevism-Bektashism, a distinct Islamic tradition rooted in Anatolia, is characterized by its deep reverence for Hz. Ali, adherence to the spiritual path of the “four gates and forty stations,” a profound humanism, and a vibrant oral and written poetic heritage. Poetry, in this context, functions as a vital medium for the transmission of foundational beliefs, ethical teachings, communal values, and the collective memory of the Alevi-Bektashi path. Prominent poets such as Şah Hatayî, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, and Virani have significantly contributed to this literary tradition, often weaving the intricate theme of disbelief’s transformation into faith into their works. In conventional Islamic discourse, ‘küfür’ generally signifies the denial of God’s existence or rejection of fundamental Islamic beliefs, while ‘iman’ represents heartfelt acceptance and affirmation of these truths. However, Sufism, especially as manifested in Alevi-Bektashi poetry, transcends this stark dichotomy. The doctrine of ‘vahdet-i vücüt’, most famously articulated by Muhyiddin Ibn Arabi and profoundly influential in this tradition, posits that all existence is a manifestation or a theophany of the One Real Being (al-Haqq). The transformation of ‘küfür’ into ‘iman’ is thus portrayed as an esoteric journey of the soul—a movement from ‘cehalet’ (spiritual ignorance) or preoccupation with ‘zahîrî’ (external forms and rituals) towards ‘marifet’ (gnosis) and an embodied understanding of ‘batnî’ (inner, essential) truth. This is not a mere intellectual shift but an existential metamorphosis, a process of self-discovery and purification. ‘Şathiyeler’—mystical poems characterized by their apparently nonsensical, paradoxical, or even seemingly blasphemous language—serve as crucial literary vehicles for conveying these abstruse mystical concepts. Statements that might appear as ‘küfür’ to an exoteric viewpoint are, for the ‘arif’ (the gnostic who perceives inner realities), profound expressions of the deepest ‘iman’. Hallac-ı Mansur’s ecstatic utterance “Ene’l-Hak” (I am the Truth), which led to his execution, is a quintessential example frequently alluded to in this context, representing a state where the mystic, in annihilating the false self, realizes unity with the Divine. The ‘sır’ (divine mystery or secret) is a key element, where perceiving the underlying unity of ‘küfür’ and ‘iman’ signifies a high degree of spiritual attainment. The poetic expressions of this theme are vividly illustrated in the works of the selected poets: Şah Hatayî explicitly declares, “Benim küfrümdür imanım ne dersin” (My disbelief is my faith, what say you?), directly challenging conventional religious categorizations. His poetry often equates this transformed ‘küfür’ with the most profound level of ‘iman’, accessible to those who have imbibed the “wine of Truth”. He speaks of an ‘iman’ that resides “içerü” (within) ‘küfür’, a hidden truth revealed through the lens of ‘vahdet-i vücüt’. Nesimi utilizes rich Sufi allegories, such as the ‘zül’f’ (the beloved’s dark tress symbolizing divine mystery or multiplicity veiling unity), to articulate this paradox. The apparent ‘küfür’ associated with the beloved’s concealing tress becomes the very essence of the mystic lover’s ‘iman’. He often contrasts the rigid, exoteric understanding of the ‘fakîh’ (religious jurist) with the gnostic’s deeper insight, where what seems like disbelief can veil a profound faith, discernible only to the ‘ehl-i fazl’ (people of spiritual virtue). Pir Sultan Abdal frequently employs the language of ‘küfür’ as a powerful critique of social oppression and religious hypocrisy. He affirms the existence of ‘iman’ deeply embedded “içinde” (within) ‘küfür’, underscoring the unity of opposites. His verses often lament those who would brand ‘muhabbet’ (spiritual love and ecstatic communion) as ‘küfür’, reflecting the historical tensions between esoteric Sufi experiences and formalistic religious interpretations. Kaygusuz Abdal, renowned for his audacious ‘şathiyeler’, proclaims his intimate experience of ‘küfür’ and ‘iman’ merging into an inseparable unity. His famous challenge to God concerning the ‘kıldan köprü’ (the bridge finer than a hair, i.e., Sırat), while appearing blasphemous from an exoteric standpoint, symbolizes the mystic’s arduous journey of questioning, inner struggle, and the ultimate realization of divine unity. His declaration, “Küfür benim îman benim cümle vücûdda cân benim” (I am disbelief, I am faith, I am the soul in all existence), is a powerful testament to ‘vahdet-i vücüt’. In conclusion, this study demonstrates that the transformation of disbelief into faith within Alevi-Bektashi poetry is a sophisticated metaphorical

construct representing the mystic's arduous journey towards 'Haqq' (Truth/God), the transcendence of limiting dualities, the experiential realization of the Unity of Being ('vahdet-i vücut'), and the attainment of 'kemâle erme' (spiritual perfection or maturity). The analyzed poets consistently challenge exoteric religious formalism, championing an experiential, esoteric path where perceived 'küfür' can, paradoxically, be the most authentic expression of 'iman'. This research contributes to a more profound appreciation of the theological and philosophical depth of Alevi-Bektashi literature, illuminating its distinctive reinterpretation of core Islamic concepts through a rich Sufi lens. Furthermore, it highlights the significance of this poetic heritage for folklore studies, offering valuable insights into the dynamic processes of religious and cultural identity formation and the enduring influence of esoteric thought in shaping vernacular spiritual expressions. The theme's continued exploration can provide further understanding of Alevi-Bektashi philosophy and its contemporary relevance.